

EL-HANSÂ' BİNT 'AMR: ESKİ ARAP ŞİİRİNDE ÖNCÜ BİR MERSİYE ŞAİRİ HANIM

Al-Khansâ' Bint 'Amr: A Pioneering Elegiac Poetess in Ancient Arabic Poetry

Esat AYYILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kars, Türkiye

Assist. Prof., Kafkas University Faculty of Science and Letters Department of Eastern Languages and Literatures Department of Arabic Language and Literature, Kars, Turkey

esatayyildiz@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-8067-7780>

i Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 22.01.2020

Kabul Tarihi / Accepted: 20.05.2020

Yayın Tarihi / Published: 30.06.2020

” Atıf / Cite as: Ayyıldız, Esat. “El-Hansâ' Bint 'Amr: Eski Arap Şiirinde Öncü Bir Mersiye Şairi Hanım”. *Mütefekkir* 7/13 (2020), 201-224. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757993>.

© Telif / Copyright: Published by Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi / Aksaray University Faculty of Islamic Education, 68100, Aksaray, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

🔍 İntihal / Plagiarism: Bu çalışma hakem değerlendirmesinden geçmiş, bir intihal yazılımı ile taranmıştır. İntihal yapılmadığı tespit edilmiştir. This article has gone through a peer review process and scanned via a plagiarism software. No plagiarism has been detected.

EL-HANSÂ' BİNT 'AMR: ESKİ ARAP ŞİİRİNDE ÖNCÜ BİR MERSİYE ŞAİRİ HANIM

Öz

Yedinci yüzyıl Arap Yarımadası'nda yaşamış olan Hansâ (Tumâdir) bint 'Amr, İslam öncesindeki ve İslam'ın ilk yıllarındaki en etkili şairlerden birisidir. Suleym kabilesine mensup olan Hansâ, mersiye sahasında, hiç kuşkusuz ki, zamanının en güçlü kadın şairidir. İslam öncesi toplumunda kadın şairlerin üstlenmiş olduğu rol, Hansâ örneğinde olduğu gibi, savaş meydanında şehit düşen kabile üyeleri için mersiye şiirleri nazmetmeleridir. Onun olağanüstü şöhreti, ağırlıklı olarak, Benû Suleym ile Benû Murra ve Benû Esed arasında gerçekleşen kabile çatışmalarında, İslamiyet'ten önce öldürülen kardeşleri Sahr ve Mu'âviye için nazmettiği ağıtsal şiirlere dayanmaktadır. 629 senesinde, aşiretinin gönderdiği bir heyetle birlikte Medine'ye gelmiş, burada İslam Peygamberi Hz. Muhammed ile buluşmuş ve büyük bir hevesle yeni dini benimsemiştir. Onun şiirleri, İslâmî metinleri tefsir edebilmeleri için bozulmamış Arapçayı tetkik etmeleri lazım gelen Müslüman âlimlerce tedvin edilmiştir. Yadsınamaz şiirsel yeteneği bir kenara bırakıldığında, Hansâ'nın edebiyat sahasındaki ehemmiyeti, mersiye geleneğini, sec' yahut recez formlarının yerine, karîd nazmı seviyesine yükseltmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sanat türünde ona üstünlük sağlayan metodolojisi, onun ardından risâ' şiirlerinde klişeleştirilecektir. Hansâ'nın bir kadın figürü olarak Arap edebiyatında elde ettiği sağlam konum, son derece benzersizdir. Bu çalışmada Hansâ'nın mersiye şiirleri ve şiirsel üslubu bilimsel bir yöntemle incelenmiştir. Bunun yanı sıra onun öne çıkan birkaç şiirinden örnekler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Klasik Arap Edebiyatı, Hansâ, Klasik Arap Şiiri, Mersiye Şiirleri, Kadın Şairler.

Al-Khansâ' Bint 'Amr: A Pioneering Elegiac Poetess in Ancient Arabic Poetry

Abstract

al-Khansâ' (Tumâdir) bint 'Amr, a seventh-century tribeswoman of the Arabian Peninsula, was one of the most influential poets of the pre-Islamic and early Islamic periods. al-Khansâ', of the tribe of Sulaym, was undoubtedly the most powerful elegiac poetess of her time. In the pre-Islamic society, the role of a female poet, such as al-Khansâ' was to compose elegies for the tribesmen who fell in the battlefield. Her extraordinary fame rests in mainly on her elegiac poetry composed for her two brothers, Sakhr and Mu'âwiya, who were killed in tribal skirmishes of Banû Sulaym with Banû Murra and Banû Asad predating Islam. She came to Medina in 629 with a deputation from her clan and met the Islamic Prophet Muhammad and fervently embraced the new religion. Her poetry was recorded by Muslim scholars who needed to study undegenerated Arabic in order to explicate Islamic texts. The significance of al-Khansâ', apart from her undeniable poetical talent, was originated from her instrumentality in raising elegiac tradition to the level of qarîd poetry instead of sadj' or radjaz. Her methodology, which assured her a superiority in this genre, became stereotyped in the rithâ' poetry after her. The secure position of al-Khansâ', as a female figure within the Arabic literature is extremely unique. In this study, the elegiac poetry of al-Khansâ' and her poetical style are examined with a scientific method. In addition to this, a number of examples of her outstanding poems are given.

Keywords: Classical Arabic Literature, al-Khansâ', Classical Arabic Poetry, Elegiac Poetry, Female Poets.

GİRİŞ

İslam öncesi Arap şiirinin, hatta bir bütün olarak tüm klasik dönem Arap edebiyatının en meşhur kadın şairi olarak nitelendirilmeye, Hansâ bint 'Amr (الْحَنَسَاءُ بِنْتُ عَمْرٍو)'dan daha layık birisi muhtemelen yoktur. Klasik Arap edebiyatında ona tanınan bu öncelik, oldukça erken bir tarihte, bizzat İbn Kuteybe (ö. 276/889) gibi Arap yazınının büyük edebiyat tarihçileri tarafından taltif edildiğinden, günümüzde artık tamamıyla kabul görmüş bir gerçeklik olarak mütalaa edilmektedir. XIX. yüzyılda, Hammer-Purgstall (ö. 1273/1856) ve Theodor Nöldeke (ö. 1349/1930) gibi Almanca ürün veren öncü oryantalistler, bu yaşlı hanımın Batı dünyasına tanıtılmasında önemli bir rol üstleneceklerdir.¹ Onların batılı araştırmacılar için son derece ilham verici olan öncü eserleri, bilhassa feminizm üzerine yoğunlaşan modern akademisyenlerin, bu mühim tarihî figürü keşfetmesini kolaylaştıracaktır. Öte yandan Hansâ'nın, kadınları arka plana iten iptidai bir toplumda elde etmiş olduğu bu büyük başarının, insanların daha ziyade onun dışı kimliğine odaklanılmasıyla sonuçlandığı yadsınamayacak bir hakikattir. Gerçi Hansâ'nın *mersiye* yahut *risâ'* nazmındaki üretkenliği, İslam öncesindeki erkek egemen toplumun kadına yüklediği misyonun dışında kalmamaktadır. Nitekim genellikle zafiyet alameti sayılan ağlayış yahut feryat gibi mersiye has unsurların erkeklikle özdeşleştirilmemesinin sonucunda, ağıt yakma sanatı belirli bir ölçüye kadar kadınlara terk edilen bir saha haline gelmiş durumdadır. Bilindiği üzere, bu dönemde mersiye sanatıyla uğraşan kadınların tanımlanması kapsamında, *nevvâha*, *ressâ'e*, *ressâye*, *hâlika* ve *şâkka* gibi, kendi içerisinde nüanslar ihtiva eden pek çok incelikli terim zuhur etmiş bulunmaktadır.² Dolayısıyla Hansâ'nın uhdesine aldığı vazife, esasen kendisinden beklen bir eylemdir. Lakin onun bu sanat sahasındaki dirayetli çalışmaları ve ağıtçı hüviyetinden asla taviz vermemesi, *Câhiliye* geleneğindeki tüm dışı mersiye faaliyetlerinin, adeta Hansâ'nın şahsiyetinde sembolleştirilmesiyle neticelenecektir.

Arap edebî geleneklerinin, Hansâ'ya eşine az rastlanır bir ağırlık yüklemesinin, onun makul bir İslam kadını olarak sunulmasıyla doğrudan doğruya ilişkili olduğu aşîkârdır. Bilindiği üzere, Hansâ'nın temel meşgalesi, yani ölünün ardından dövünme (*niyâha*) geleneği, ilk Müslümanların nazarında, *Câhiliye* kültürünün bir uzantısı olarak mütalaa edilmektedir. Lakin rivayetlerin Hansâ'yı samimi bir Müslüman olarak göstermesi, bu durumu yeterince telafi etmişe benzemektedir. Hansâ belirli açılardan döneminin evcimen kadınına biçilen tipik davranış formlarından sıyrılmayı başarabilecektir. Anla-

¹ Theodor Nöldeke, *Beiträge zur kenntniss der poesie der alten Araber* (Hannover: Carl Rümpler, 1864), 153; Joseph Freiherr von Hammer-Purgstall, *Literaturgeschichte der Araber* (Viyana: Die kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1850-1856), 1/547-553.

² Mehmet Faruk Toprak, *Endülüs Şiirinde Mersiye*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 31.

tıldığı kadarıyla, bildiği yoldan gitme hususunda ısrarcı, sağlam iradeli, dirayetli, istemediği kişiyle evlenmemek için ayak diretebilen, matem geleneklerini terk etmemek adına otoritelere karşı gelebilen ve her şeyden önemlisi sözü geçen birisidir. Dolayısıyla Hansâ, Hatice bint Hüveylid (ö. 3/620) ve Hind bint 'Utbe (ö. 14/635) gibi, itibar gören seçkin hanımlardan oluşan istisnai bir zümrenin içerisinde yer almaktadır. Bu bakımdan, gelecek kuşaklara mensup kadın şairlere esin kaynağı olacak kadar idealize edilmesi, aslında hiç de şaşırtıcı değildir. Tüm bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, Hansâ üzerinden sunulan "Arap kadın şair" profilinin, niçin onun edebî kişiliğinin önüne geçtiği daha iyi anlaşılabilir. Elbette Hansâ'nın hak ettiği gerçek taltife ulaşması, yalnızca başarılı kariyerinin doğru şekilde gözler önüne serilmesiyle mümkün olacaktır.

Bu çalışmada, Hansâ'nın mersiyeleri ve onun şiirsel eğilimleri, edebiyat disiplini çerçevesinde, bilimsel bir yolla incelemeye tabi tutulacaktır. Makalenin temel gayesi, erken dönem Arap şiirindeki mersiye geleneklerinin gelişim sürecinde Hansâ'nın üstlenmiş olduğu misyonun belirlenmesi, onun bu sanatın gelişimine yaptığı katkıların mümkün olduğunca aydınlatılabilmesi ve Hansâ'nın şairlik anlayışının gelecek kuşaklar üzerinde ne gibi etkiler bıraktığının tespit edilebilmesidir. Bu araştırmada onun şiire yaklaşımını irdelemek için kullanılan birincil kaynak, elbette ki kendi divanıdır. Hansâ'nın orijinal şiirleri, Luvîş Şeyho (ö. 1346/1927), Ömer Faruk eṭ-Ṭabbâ' ve Ḥamdû Ṭammâs gibi birkaç farklı araştırmacı tarafından tedvin edilmiş bulunmaktadır. Ne var ki maalesef söz konusu divan hâlâ Türkçeye kazandırılmış değildir. Bununla birlikte eserin Fransızcaya erken bir tarihte tercüme edilmiş olduğu belirtilmelidir.³ Ayrıca Hansâ'nın şairliğinin ve karakterinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından, Michelle Hartman'ın "*An Arab Woman Poet as a Crossover Artist? Reconsidering the Ambivalent Legacy of Al-Khansa*",⁴ Bruno Paoli'nin "*Yâ 'aynî: remarques sur le style formulaire des élégies funèbres d'al-Khansâ', poétesse arabe ancienne*"⁵ ve Jaakko Hämeen-Anttila'nın "*al-Khansâ's Poem in -âlahâ and Its Qur'ānic Echoes: The Long and the Short of It*"⁶ adlı çalışmaları dikkatle incelenmesi icap eden özgün ve bilimsel kaynaklardandır.

1. HANSÂ'NIN HAYATI

Ḥansâ' sözcüğü, "kalkık burunlu" manasına gelen ve dişi sığırlarla ceylanların eşsiz güzelliğinden ilham alınarak, güzel kızlar için kullanılan bir

³ Ḥansa, *Le Diwan d'al-Ḥansa*, çev. Victor de Coppier (Beyrut: Imprimerie Catholique S. J., 1889).

⁴ Michelle Hartman, "An Arab Woman Poet as a Crossover Artist? Reconsidering the Ambivalent Legacy of Al-Khansa", *Tulsa Studies in Women's Literature*, 30/1 (2011), 17-49.

⁵ Bruno Paoli, "Yâ 'aynî: remarques sur le style formulaire des élégies funèbres d'al-Khansâ', poétesse arabe ancienne", *halshs-00366781*, (2008), 1-14.

⁶ Jaakko Hämeen-Anttila, "al-Khansâ's Poem in -âlahâ and Its Qur'ānic Echoes: The Long and the Short of It", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 29/1 (2019), 1-15.

övgü niteliğindedir.⁷ Gerçek ismi ve nesebi, Tumâdir bint 'Amr b. el-Hâriş b. eş-Şerîd b. Riyâh b. Yağaza b. 'Uşayye b. Hufâf b. İmri'i'l-Kays b. Buhşe b. Suleym b. Manşûr b. İkrime b. Hâşafe b. 'Aylân b. Muđar olan Hansâ, isminden ziyade lakabı ile tanınmaktadır.⁸ Kişisel yaşantısına dair günümüze ulaşan rivayetler, hayatındaki önemli dönüm noktalarını ele alan birkaç anekdottan ibarettir. Şairin ne zaman dünyaya geldiğinin tam olarak bilinmemesine rağmen, doğum yılının tarihlendirilmesi hususunda çeşitli fikirlerin öne sürüldüğü gözlemlenmektedir. Hansâ'nın İslam öncesinde, muhtemelen 575 yılında, kabile ikametgâhı olan Necd bölgesinde doğduğunun kabul edilmesi makuldür. Nesebinden de anlaşılacağı üzere, Suleym kabilesinin eş-Şerîd boyuna mensup bulunmaktadır.⁹ Genç kızlık yıllarından günümüze ulaşan ilk önemli vaka, Dureyd b. eş-Şimme el-Cuşemî'nin (ö. 8/630) kendisine talip olması ve Hansâ'nın bu teklife karşı çıkmasının ardından yaşanan hicivleşme hadisesidir.¹⁰ Yetişkinlik dönemine dair elimizde bulunan veriler, fazla kapsamlı değildir. Klasik kaynaklar, daha ziyade onun evliliklerini kaydetmeye önem vermiştir. Hansâ ilk evliliğini kendi kabilesinden Revâha (yahut Abdullah) b. 'Abdi'l-'Uzzâ ile yapmış ve bu evlilikten Abdullah adındaki oğlu dünyaya gelmiştir. İkinci evliliğini, yine kendi kabilesinden olan Mirdâs b. Ebî 'Âmir ile yapacaktır. Kaynaklar, Zeyd, Mu'âviye, 'Amr ve 'Amra adındaki çocuklarının, bu evliliğin ürünü olduğunu kaydetmektedir. Üç oğlunun şiir sanatıyla ilgilendiği, kızı 'Amra'nın ise yine kendi gibi mersiye şairi olduğu söylenmektedir.¹¹

Hansâ'nın hayatındaki dönüm noktalarından birisi, İslam'ı erken sayılabilecek bir tarihte benimsemesi ve ismini hanım sahabîlerin arasına yazdırmasıdır. 629 senesinde, kabilesinin gönderdiği bir heyetin yanında, İslam'ı kabul etmek üzere Medine'ye geldiği anlatılmaktadır. Ne var ki bu olayın gerçekliği hakkında bazı şüphelerin söz konusu olduğu belirtilmelidir. Keza dört oğlunun şehit düştüğü el-Kâdisiyye Savaşı'nda hazır bulunduğu hususundaki rivayetlerin güvenilirliği de sorgulanmaktadır.¹² Anlatılar, bu hadisede Hansâ'yı son derece idealize edilmiş, vakur bir kadın olarak sunma eğilimindedir. Örneğin; oğullarına şunları söylediği aktarılmaktadır:

"Oğullarım! İtaat ederek Müslüman oldunuz ve kendiniz seçerek hicret ettiniz. Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin olsun ki, sizler tek bir kadının

⁷ İbn Kâyyim el-Cevziyye, *et-Tibyân fî eyâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Sâlim el-Batâfî (Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâ'id, 1429), 187; Hans Wehr, *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1985), 366.

⁸ Ebû'l-Ferec Alî el-İşfehânî, *Kitâbu'l-eğânî*, thk. İhsân Abbâs, İbrahim es-Se'âfin (Beyrut: Dâr Şâdir, 1429/2008), 15/54.

⁹ F. Gabrieli, "al-Khansâ". *The Encyclopaedia of Islam New Edition*. ed. E. van Donzel vd. (Leiden: E. J. Brill, 1997), 4/1027.

¹⁰ Esat Ayyıldız, *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 102-114.

¹¹ İbn Kütaybe, *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts.), 1/344; Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (Leiden: E. J. Brill, 1967-2015), 2/313-314.

¹² Gabrieli, "al-Khansâ", 4/1027.

oğlu olduğunuz gibi, tek bir adamın oğullarısınız. Ben sizin babanıza ihanet etmedim; dayınızı utandırmadım. Ne asaletinize melezlik kattım ne de nesebinizi bozdum. Allah'ın Müslümanlar için kâfirlere karşı verilen savaşta ne büyük mükâfatlar vadettiğini biliyorsunuzdur. Biliniz ki beka yurdu geçici yurttan daha hayırlıdır. Allah şöyle buyuruyor: 'Ey iman edenler! Sabredin ve sabır üzerinde yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın), Allah'a karşı gelmekten sakının ki başarıya ulaşabilesiniz.' Sabaha ulaştığınızda, (Allah'tan) zafer dileyerek düşmanınızla savaşmaya çıkın!' ¹³

Bu teşvikin ardından, Hansâ'nın dört oğlu da şehit düşünceye kadar kahrmanca savaacaktır. Tatsız haber talihsiz kadına ulaştığında, vakarlı bir şekilde: *"Onların ölümüyle beni şereflendiren Allah'a şükürler olsun! Rabbimin bizleri (tekrar) rahmetinin yerleşkesinde bir araya getirmesini dilerim."* dediği kaydedilmektedir. Hayatı hüzünlerle dolu olan bu yaşlı annenin, çocuklarının vefatının ardından, Hz. Ömer tarafından, dört oğlunun her birisi için ayrı bir maaşa bağlandığı nakledilmektedir. ¹⁴ Hansâ'nın ileri bir yaşta, Hz. Ömer hilafetinin sonlarına (634-44) doğru hayatını kaybettiği düşünölmektedir. Bu husustaki başka bir rivayet, onu Mu'âviye'nin hilafetinin başlangıcına kadar yaşatmaktadır. ¹⁵

Hansâ'nın oldukça hacimli olan şiirsel mirası, (muhtemelen bazı orijinal olmayan kasidelerin de eklenmesiyle birlikte) günümüze kadar korunabilmiştir. Hansâ'ya ait birkaç divan ve şiir koleksiyonu tedvin edilmiş, mersiyeleleri Abbâsî Döneminde, muhtemelen İbnu's-Sikkît tarafından bir araya getirilmiştir. İbn Sellâm, İbn Kuteybe ve Ebû'l-Ferec'in eserlerindeki alıntılar bir kenara bırakıldığında, onun şiirlerini aktaran birkaç elyazması bulunmaktadır. ¹⁶ Yaşadığı dönemden bu yana insanların ilgisini asla kaybetmeyen Hansâ'nın hayatı üzerine yapılan araştırmalar, günümüzde eskiye nazaran daha yoğun şekilde devam etmekte, şiirleriye edebiyat eleştirmenlerine malzeme olmayı sürdürmektedir. Hansâ ismi, Arap dünyasında manzum ürünlerinden ziyade, Müslüman bir Arap kadını hüviyetiyle özdeşleştirildiğinden, Arap kadınlarının edebiyat sahasındaki faaliyetlerini ele alan neredeyse tüm çalışmalarda, Hansâ'ya küçük de olsa bir şekilde atıf yapıldığı gözlemlenmektedir. ¹⁷

2. HANSÂ'NIN MERSİYELERİ

Hansâ'nın mersiyelerinin tetkikine girişildiğinde, söz konusu kasidelerin nasıl tasnif edilmesi gerektiği hususunda kesin bir metot izlemeye karar

¹³ Turkı b. el-Hasen ed-Dehmânî, *Nuzhetu'l-edîb ve'l-kâtibi'l-belîğ* (Amman: Emvâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013), 102-103.

¹⁴ ed-Dehmânî, *Nuzhetu'l-edîb*, 102-103.

¹⁵ Gabrieli, "al-Khansâ", 4/1027.

¹⁶ Gabrieli, "al-Khansâ", 4/1027.

¹⁷ Geniş bilgi için bk. Hartman, "An Arab Woman Poet as a Crossover Artist? Reconsidering the Ambivalent Legacy of Al-Khansa", 15-16.

vermek sanıldığından çok daha güçtür. Nitekim onun mersiyeleri, daha ziyade, İslam öncesinde yitirmiş olduğu kardeşleri için nazmettiği kasidelerinden oluşmaktadır. Bu yüzden mersiyelerinde izlediği metodolojinin ve şairin duygusal durumunun anlaşılması açısından, divanındaki şiirlerin, nazmedildikleri kişilere göre değerlendirilmeye tabi tutulması daha isabetli bir tercih olacaktır. Nitekim şiirlerin hangi dönemde nazmedilmiş olduğunun tespit edilmesi, tüm *muḥadḍram* şairlerde olduğu gibi, Hansâ söz konusu olduğunda da tartışmalı bir meseleye dönüşebilmektedir.

1.1. Kardeşi Mu'âviye'nin Öldürülmesi ve Onun Ardından Söylediği Kasideleri

Hansâ'nın hayatının, öz kardeşi Mu'âviye b. 'Amr'ın öldürülmesiyle birlikte, radikal bir değişim sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Gerçi Hansâ'nın kardeşlerini devasız bir obsesyona dönüştürmesinin, daha ziyade baba bir kardeşi Şahr'ın öldürülmesinin ardından gerçekleştiği aşîkârdır. Lakin şairin yaşamdan aldığı zevki zehir eden olaylar silsilesi, kesinlikle Mu'âviye'nin katledilmesiyle başlamaktadır. Her iki kardeşin vefatı da İslam öncesinde gerçekleştiğinden, Hansâ'nın mersiye kariyerine yoğunlaşması ve tamamıyla ağıtçı kimliğine bürünmesi, *Câhiliye* âdetleriyle doğrudan ilişkilidir.

Suleym kabilesinin liderlerinden olan Mu'âviye'nin sonunu getiren macera, klasik kaynaklarda detaylı şekilde nakledilmektedir. Rivayetleri kısaca izah etmek gerekirse, Mu'âviye bir gün 'Ukâz panayırına gitmiş ve burada gördüğü Esmâ' el-Murriyye adındaki bir kızdan etkilenmiştir. Ne var ki bu kız, Mu'âviye ile Murra kabilesinin reisi olan Hâşim b. Hârmele arasında bir anlaşmazlık çıkmasına sebebiyet vermiştir. İşler kızınsınca, ikili birbirleriyle küfürleşmiş ve daha sonra vuruşmak üzere ayrılmışlardır. Mu'âviye haram ayların sona ermesiyle birlikte, Şahr'ın kendisini vazgeçirmek için söylediklerine kulak asmaksızın, Benû Suleym'in atlılarıyla birlikte, husumet güttüğü Hâşim'i öldürmek amacıyla sefere çıkmıştır. Bu seferi müteakip çeşitli gelgitlerin vuku bulduğu bir süreç yaşanmış, neden sonra gerçekleşen nihai bir çatışmanın ardından, Mu'âviye takriben 612 senesinde, Hâşim'in kardeşi Dureyd tarafından öldürülmüştür. Yaşananların üzerine Şahr kardeşinin intikamını alacağına yemin etmiş, başka bir günde Dureyd'i öldürerek öcünü almayı başarmıştır. Üstelik ilerleyen süreçte Kays b. el-Esvâr el-Cuşemî, Hâşim'i başka bir yerde görerek öldürmüş ve böylelikle Mu'âviye'nin intikamı misliyle alınmıştır. Hansâ'nın, Mu'âviye'nin kanının yerde kalmaması nedeniyle sevindiği kaydedilmektedir.¹⁸ Onun Mu'âviye için nazmettiği bir mersiyesi şu şekildedir:

1. بَكَتْ عَيْنِي وَحَقَّقَ لَهَا الْعَوِيلُ وَهَاضَ جَنَاحِي الْحَدَثُ الْجَلِيلُ

¹⁸ el-Ḥansâ', *Dîvânü'l-Ḥansâ'*, haz. Ömer Faruk eṭ-Ṭabbâ' (Beyrut: Dâru'l-Erḥam, 1999), 8-9; Hayreddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 8/64.

2. فُعِدْتُ الدَّهْرَ كَيْفَ أَكَلَّ رُزِّي لِأَقْوَامٍ مَوَدَّهُمْ قَلِيلُ
3. عَلَى نَفَرٍ هُمْ كَانُوا جَنَاحِي عَلَيْهِمْ حِينَ تَلَقَّاهُمْ قَبُولُ
4. فَذَكَرْتَنِي أَحْيَى قَوْمًا تَوَلَّوْا عَلَيَّ بِذِكْرِهِمْ فِي كُلِّ قَبِيلِ
5. مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو كَانَ رُزِّي وَصَحْرًا كَانَ ظِلُّهُمْ الظِّلُّ
6. ذَكَرْتُ فَعَالِي وَنَكَا فُوَادِي وَأَرْقَ نَوْمِي الحَزُنُ الطَّوِيلُ
7. أُولُو عِرِّي كَأَنَّهُمْ غِضَابٌ وَجَدِّ مَدَّةُ الحَسْبِ الطَّوِيلُ
8. هُمْ سَادُوا مَعَدًّا فِي صِبَاهُمْ وَسَادُوا وَهُمْ شَبَابٌ أَوْ كُهُولُ
9. فَبَكَيْتُ أُمَّ عَمْرٍو كُلَّ يَوْمٍ أَخَا ثِقَةٍ مُحْيَاةٍ جَمِيلٍ"

"1. Gözüm, (kardeşim Mu'âviye için) ağladı; feryat etmek hakkıdır onun. Ulu felek kanadımı kırmıştır.

2. Yıkılsın karşımdan kader! (Alın yazım, bana karşı) sevgisi pek az olan insanların arasında (beni yapayalnız bırakmak için), dayanağımı nasıl da yiyip tüketmiştir.

3. ... (Gözlerim) birisi için (ağlıyor). Onlar benim kanadımdı; (öyle kişilerdi ki,) onlarla karşılaştığında, (insanların yüzünde) memnuniyet (ifadesi) olurdu.

4. Ardını dönüp giden insanlar, her mecliste söyledikleri şeylerle bana kardeşimi hatırlatmışlardır.

5. Mu'âviye b. 'Amr benim desteğimdi. Şahr ise onları (güneşin şiddetinden) koruyan bir gölgelikti.

6. Hatırladım ve kalbimin yarası beni helak etti. Uzun soluklu bu hüznün uykularımı heba etti.

7. (Karşılaştıkları herkese korku verecek şekilde) öfkeli gibi (görünecek kadar) izzet sahibidirler. Ayrıca onların uzun bir (soylu atalar silsilesi tarafından şekillendirilmiş) şerefleri vardır.

8. Çocukluklarında, bir bütün olarak Ma'ad'a liderlik etmişlerdir. Gençliklerinde ve orta yaşlılıklarında da liderlik yapmışlardır.

9. 'Amr'ın annesi! Öyleyse güzel çehrelili bu güvenilir (babayiğit için) her gün (durmaksızın) ağla!"¹⁹

¹⁹ el-Ḥansâ', *Enîsu'l-culesâ' fî şerhi Dîvânî'l-Ḥansâ'*, haz. Luvîs Şeyho (Beyrut: el-Maṭba'atu'l-Kâşûlîkiyye li'l-Âbâ'i'l-Yesû'îyyîn, 1896), 221-222.

2.2. Kardeşi Şahr'ın Öldürülmesi ve Onun Ardından Söylediği Kasideleri

Suleym kabilesinin savaşçı liderlerinden olan Şahr b. 'Amr, kabile içerisinde saygı duyulan birisidir. Onun öldürülmesinin, Zâtu'l-Eşel gününde yaşanan çatışmanın ardından gerçekleştiği kaydedilmektedir. Rivayetlere göre, Şahr, Benû Esed b. Huzeyme üzerine baskın düzenlemiş ve onların sürülerini yağmalamaya kalkışmıştır. Lakin kabile üyelerinin olay yerine intikal etmesini müteakiben, Reb'â b. Sevr el-Esedî, Şahr'ı boğrudan ağır şekilde yaralamayı başaracaktır. Şahr'ın bir yıl kadar hastalıkla boğuştuğu ve takriben 651 senesinde, 50'li yaşlarının sınırındayken, hayatını kaybettiği söylenmektedir.²⁰ Onun hastalığının uzaması hususundaki bir anlatı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Doğruluğuna şüpheyle yaklaşılmaması gereken bu rivayete göre, Şahr'ın hanımı kocasının bir türlü iyileşmemesinden usanmış, insanlar kendisine kocasının durumunu sorduğunda: "O ne ümit vadeden bir diri ne de unutulmuş bir ölü" diyerek bıkkınlığını ifade etmiştir. Şahr'ın durumu annesine sorulduğundaysa, "(Umarım,) Allah'ın lütfü sayesinde iyileşir." karşılığını vermiştir. Hanımının ve annesinin sözlerini işiten Şahr'a, Selma'nın söyledikleri ağır gelmiş, hastalığı biraz dinince, karısını çadır direğine asarak ölüme terk etmiştir. Başka bir rivayete göre, hanımını öldürmek niyetiyle, "Gücümün ne durumda olduğunu görmem için bana kılıcımı veriniz!" demiş, ancak kılıcı getirildiğinde kendisinde onu kullanabilecek takati bulamamıştır. Bu mevzuya dair Şahr'a nispet edilen birkaç beyit bulunmaktadır:²¹

1. أَرَى أُمَّ صَحْرٍ مَا تَمَلُّ عِيَادَتِي وَمَلَّتْ سُلَيْمَى مُضْجَعِي وَمَكَانِي
2. وَمَا كُنْتُ أَخْشَى أَنْ أَكُونَ جِنَازَةً وَعَلَيْكَ، وَ مَنْ يَعْزُرُ بِالْحَدَثَانِ
3. فَأَيُّ امْرِئٍ سَاوَى بَأْمٍ حَلِيلَةً فَلَا عَاشَ إِلَّا فِي أَدَى وَ هَوَانٍ

"1. Görüyorum ki, Şahr'ın annesi hastalığımla ilgilenmekten bıkmıyor; ama Selmacık yatağımdan ve durumumdan bıkmıvermiş.

2. Sana ağır gelen bir tabut olmaktan korkmamıştım. Feleğin (oyunlarıyla) aldanabilecek birisi de değildim.

3. Annesiyle karısını denk tutarak (onlara aynı saygıyı gösteren kişi), yalnızca eziyet ve adilik içerisinde yaşasın!"²²

Bir süre sonra hayatını kaybeden Şahr'ın ardından, kız kardeşi derin bir eleme duçar olmuş, ölünceye kadar kardeşinin yasını tutmayı bırakmamıştır. Hansâ'nın Şahr için söylediği bir mersiyesi şu şekildedir:

²⁰ el-Hansâ', *Divânu'l-Hansâ'*, 8-9.

²¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, 1/344-345.

²² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ'*, 1/344-345.

1. يَا عَيْنِ جُودِي بِدَمْعِ مِنْكَ مِغْزَارٍ وَابْكِي لِصَخْرِ بِدَمْعِ مِنْكَ مِذْرَارٍ
2. إِنِّي أَرَفْتُ فَيْتُ اللَّيْلِ سَاهِرَةً كَأَنَّمَا كُحِلَّتْ عَيْنِي بِغُورِ
3. أَرْعَى النُّجُومَ وَمَا كُفِّتْ رِعْيَتَهَا وَتَارَةً أَتَعَشَّى فَضْلَ أَطْمَارِ
4. وَقَدْ سَمِعْتُ وَمَ أُنْجِحُ بِهِ خَبْرًا مُحَدَّثًا جَاءَ بِنَمِي رَجَعَ أَخْبَارِ
5. يَقُولُ صَخْرٌ مُقِيمٌ نَمَّ فِي جَدَثٍ لَدَى الصَّرِيحِ صَرِيحٌ بَيْنَ أَحْجَارِ
6. فَادْهَبْ فَلَا يُبْعِدُنَاكَ اللَّهُ مِنْ رَجُلٍ دَرَاكٍ ضَمِيمٍ وَطَلَّابٍ بَاوْتَارِ
7. قَدْ كُنْتُ تَحْمِلُ قَلْبًا غَيْرَ مُهْتَضَمٍ مُرَكَّبًا فِي نِصَابٍ غَيْرِ خَوَارِ
8. مِثْلُ السِّنَانِ نُضِيءُ اللَّيْلَ صُورَتُهُ مُرُّ الْمَرَارَةِ خُرُّ وَابْنِ الْخِرَارِ
9. وَسَوْفَ أَبْكِيكَ مَا نَاحَتْ مُطَوَّقَةٌ وَمَا أَضَاءَتْ نُجُومُ اللَّيْلِ لِلْسَّارِي
10. وَلَنْ أُسَلِّمَ قَوْمًا كُنْتُ حَرَمَهُمْ حَتَّى تَعُودَ بِيَاضًا جُؤْنَةُ الْقَارِ
11. أَبْلُغُ حُفَاةً وَعُوفًا غَيْرَ مُفْصِرَةٍ عَمِيمَةً سَوْفَ يَبْدُو كُلُّ أَسْرَارِ
12. وَالْحَرْبُ قَدْ رَكِبَتْ جِرْبَاءَ بَاقِرَةٍ حَلَّتْ عَلَى طَبَقِي مِنْ ظَهْرِهَا غَارِي
13. شُدُّوا الْمَازِرَ حَتَّى يَسْتَدِفَ لَكُمْ وَشَبَّهُوا إِهْمًا أَيَّامُ تَشْمَارِ
14. وَابْكُوا فَيَ الْحَيِّ وَافْتُهُ مَنِيَّتُهُ فِي يَوْمِ نَائِيَةٍ نَابَتْ وَ أَقْدَارِ
15. كَأَنَّهُمْ يَوْمَ زَامُوهُ بِأَجْمَعِهِمْ زَامُوا الشَّكِيمَةَ مِنْ ذِي لَيْدَةٍ ضَارِ
16. حَتَّى تَفْرَقَتِ الْأَبْطَالُ عَنْ رَجُلٍ مُلْحَبٍ عَادَرُوهُ غَيْرَ مِجْيَارِ
17. نَجِيشٌ مِنْهُ فُوقِي التَّدِي مُزْبَدَةٌ تَتَابَعًا مِنْ نِيَاطِ الْخَوْفِ فَوَارِ
18. تَجَلَّلَتْهُ رِمَاحُ الْقَوْمِ عَنْ عُرْضِ فِي حَارَةِ الْمَوْتِ مَطْلُوبًا بِأَوْتَارِ
19. كَانَ ابْنٌ عَمَكُم مِّنْكُمْ وَضَيْفَكُم فَيْكُمْ فَلَمْ تَدْفَعُوا عَنْهُ بِإِخْفَارِ

20. لَوْ مِنْكُمْ كَانَ فِينَا لَمْ يُنَلْ أَبَدًا حَتَّى تُؤَلِّقَى أُمُورٌ ذَاتُ آثَارٍ
21. أَعْنِي الَّذِينَ إِلَيْهِمْ كَانَ مِنْزِلُهُ هَلْ تَعْلَمُونَ ذِمَامَ الضَّيْفِ وَالْجَارِ
22. لَا نَوْمَ حَتَّى تَعُودَ الْحَيْلُ عَابِسَةً يَنْبُدُنَ طَرْحًا بِمَهْرَاتٍ وَأَمْهَارِ
23. أَوْ تَحْفَظُوا حَقْرَةَ وَالْمَوْتُ مُكْتَنِعٌ عِنْدَ الْبُيُوتِ حُصِينًا وَابْنَ سَيَّارِ
24. فَتَغْسِلُوا عَنْكُمْ عَارًا بَجَلَلِكُمْ غَسَلَ الْعَوَارِكِ حَيْضًا بَعْدَ أَطْهَارِ
25. حَامِي الْعَرِينِ لَدَى الْمُهَيِّجَاءِ مُضْطَلِعٌ بِذِي سِلَاحٍ وَأَنْبَابٍ وَأَطْفَارِ
26. بِفَيْلِقِ الْحَيْلِ تَنْزُو فِي أَعْنَيْهَا مِثْلَ الْأُسُودِ تَوَافَتْ عِنْدَ جَرْجَارٍ

“1. Ey gözüm! Bol bol gözyaşı dökme hususunda cömert davran! Şaħr için çağlayanlar ağla!

2. Gece (boyunca) uyuyamadım; sabahladım. Sanki gözlerim kum taşıyla sürmelenmiş gibiydi.

3. Yıldızları gözetledim; onları gözetlemekle mükellef olmadığım halde. (Matemim dolayısıyla yeni elbiseler giymediğimden), ara sıra arta kalmış elbiseleri geçiriyorum üstüme.

4. Birisinden hiç hoşuma gitmeyen bir haber işittim. Sonra (Şaħr'ın ölümünü bildiren) bu haberler tekrarlandı (ve doğrulanmış oldu).

5. Diyor ki: 'Şaħr orada bir mezara yerleşmiş. Kabrinde, taşların arasında yere çalınmış (yatıyor).'

6. (Var) git! Allah seni (ve bizleri), kötülüğe mâni olan ve intikam peşine düşen (bu yiğit) adamdan uzak etmesin.

7. Asla küçük düşürül(e)memiş bir kalp taşırdın (göğsünde). Zayıflık nedir bilmeyen bir soydan gelmekteydin.

8. Sureti, geceyi aydınlatan mızrak başı gibiydi. Sağlam, metanet sahibiydi; hür kişilerden doğan, hür bir (adamdı).

9. Halkalı güvercin feryat ettikçe ve gece yıldızları yolcuların (yolunu) aydınlattıkça, (yani sonsuza kadar), senin için ağlayacağım.

10. Kara katran beyaza dönene kadar, senin savaştığın kabileyle asla barış yapmayacağım!

11. (Suleym boylarından) Hufâf ve 'Avfa, tam ve eksizsiz şekilde, tüm surları açığa çıkartacak bir (mesaj) ulaştır!

12. Savaş, şiddetli, uyuz bir (bineğe) binmiş; (sonra da gitmiş), çıplak, sert-

taşlık bir araziye yerleşivermiş.

13. *Peştamalını kıvır! (Kıvır ki savaşırken işin) kolaylaşsın. Kollarını da sıval! Çünkü bu günler, kolların sıvanmasını gerektiren zamanlardır.*

14. *(Kötü) yazgıların vuku bulduğu, berbat (olaylarla dolu olan) günde, ecelinin gelip çattığı kabile delikanlısına ağlayın!*

15. *Onu (öldürmek amacıyla) topluca (yola) çıktıkları gün, sanki yırtıcı bir yeledi (aslanın) peşine düşmüşlerdi.*

16. *Kahramanlar dağıldığında, arkalarında (kılıçla) parçalanmış bir adam bırakmışlardı; ancak bu kişi yolunu kaybetmiş birisi değildi.*

17. *Göğsünün üzerinden, (kanlar) köpürerek kesintisiz şekilde fıskırıyor, kalbinin damarları (parçalanmışçasına kan) püskürtüyordu.*

18. *Kabile (üyelerinin) mızrakları, onu her yanından çevrelemiştir. (Şimdiye) ölümün semtinde intikam talep edilmektedir.*

19. *Sizin amcaoğlunuzdu; içinizdeki misafirinizdi, asla sırt dön(e)meyeceğiniz birisiydi.*

20. *Sizden birisi bizim aramızda olsaydı, (kötü) sonuçlu hadiseler vuku buluncaya kadar, (kardeşimin) başına bu durum asla gelmemiş olurdu...*

21. *...Yani birlikte konakladığı kişileri kastediyorum. Misafirin ve (kendisine koruma verilen) komşunun haklarını biliyor musunuz?*

22. *(Yeni doğan) erkek ve dişi tayları(nı) geride bıraktıkları için surat asan atları, (düşman kuvvetlerine karşı) tekrar döndürene kadar, (ne size ne de bana) uyku yoktur!...*

23. *...Yahut ölüm, Huşayn (b. Damdam) ve (Maşûr) ibn Seyyâr'ın evlerinin yakınına (geldiğinde), siz (onları) bıçaklayana kadar (uyku bana haram olmuştur).*

24. *(Böylelikle) âdet günlerini tamamlayan kadınların yıkanması gibi, üzerinize çalınan utancı yıkamış olursunuz.*

25. *Savaşta yuvasını savunan bir aslandır; silahlı, dişli ve pençeli, (tüm rakiplerine) üstünlük sağlayacak birisidir.*

26. *Cercâr bitkisinin yanında toplanan aslanlar misali, dizginlerine asılan at birliğinin arasındadır.”²³*

3. HANSÂ'NIN İSLAM SONRASINDA AĞITÇILIĞA DEVAM ETMESİ

İslam kaynakları, Hansâ'yı son derece mütedeyyin bir hanım olarak gösterme eğilimindedir. Daha önce de değinildiği üzere, özellikle dört oğlunu da yeni dinin uğrunda savaşmaya teşvik etmesi, idealize edilerek anlatılan bir anekdotur.²⁴ Elbette bu hususta kesin bir yargıya varmadan önce, Hansâ'nın

²³ el-Ḥansâ', *Enîsu'l-culesâ'*, 109-118.

²⁴ ed-Dehmânî, *Nuzhetu'l-edîb*, 102-103.

belirli açılardan yarı-efsanevi bir karaktere büründürülmüş olabileceğine işaret eden bazı ipuçlarının bulunduğunu hatırlatmakta fayda vardır. Bu çıkarımın gücü, rivayetlerin yer yer fazlasıyla çelişkili yahut şüphe uyandırıcı olmasına dayanmaktadır. Örneğin; Hansâ'nın elleriyle yetiştirip büyüttüğü dört oğlunu da aynı savaşta yitirmesine rağmen, bu İslam şehitleri için, kardeşi Şahr'a üzüldüğü kadar üzülmeyeceği gözlemlenmektedir. İslamlığından sonra kardeşleri için yas tutmaya devam ettiği kesin surette bilindiğinden, ziyadesiyle garip olan bu durumun, İslam'ın ağıtçılığı yasaklamasıyla ilişkili olmadığı ortadadır. Anlaşılması güç bu yaklaşım, Hansâ'nın karakterine İslam sonrasında farklı bir misyonun yüklenmiş olabileceği düşüncesini kaçınılmaz olarak akla getirmektedir. Lakin ne ispatlanabilecek ne de çürütülebilecek nitelikte olan böylesine bir iddiayı savunmak, Hansâ'nın alışmadık tutumlarını eleştiren Müslüman çağdaşlarıyla girdiği etkileşimler göz önünde bulunduğu, daha da olanaksız görünmektedir.

Bu tarzdaki kayıtlardan ilkinin kahramanı, ciddi karakteriyle bilinen ve İslam'ın ikinci halifesi olan Hz. Ömer'dir. Anlatılara göre, Hz. Ömer, bir gün Hansâ ile karşılaşmış, kadının yüzünden onun yaşlı olduğunu anlamış ve aralarında şöyle bir diyalog yaşanmıştır:

Hz. Ömer: "*Hansâ! Bu yas da neyin nesi?*"

Hansâ: "*Kardeşlerime uzunca ağlamaktan.*"

Hz. Ömer: "*Kardeşlerin (cehennem) ateşindeler!*"

Hansâ: "*Bu (durum), ikisi için duyduğum hüznümü daha da katlamıştır. (Önceden) öldürülmeleri sebebiyle acıyordum. Bugünse ikisine ateş(te olmaları dolayısıyla) ağlıyorum.*"

Bu sözlerini söyledikten sonra, Hansâ'nın orada bir mersiye okuyarak duygularını ifade ettiği aktarılmaktadır.²⁵ Ölünün ardından dövünme geleneğinin, İslam tarafından yasaklanmasının sonucunda, İslam'ın saygı duyulan bazı önemli isimleriyle Hansâ'nın nasıl karşı karşıya geldiğini gösteren başka bir rivayette, olayın kahramanı, Hz. Peygamber'in hanımı Hz. Âişe'dir. Bu örnekte, Hansâ'nın eleştirilme nedeni, *Câhiliye* âdetlerini devam ettirerek matem giysisi giymeyi bırakmamasıdır. Hz. Âişe'nin: "*Hansâ! Bu nedir? Yemin ederim, Allah elçisi vefat ettiğinde dahi ben bunu giymemişimdir.*" demesinin üzerine, Hansâ kendisini savunmaya başlar ve kardeşine duyduğu derin vefa borcunu anlatmaya koyulur:

"Benim bunu giymemin bir manası var. Şöyle ki, babam beni kabilenin reisiyle evlendirmişti. (Ancak bu adam) savurgan birisiydi. Tüketinceye kadar (bütün) malımı israf etti. Sonra benim malıma el attı ve onu da tüketti. Ardından bana dönüp: 'Nereye (sığınacağız), Hansâ?' dedi. Ben de dedim ki: 'Biraderim Şahr'a!'

²⁵ Ahmed b. Muhammed b. 'Abdi Rabbih, *el-'İkdu'l-ferîd*, thk. Abdülmecid et-Terhîni (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404/1983), 3/222.

Ona geldik ve malını iki parça halinde taksim etti. Sonra bu iki parçadan en iyisini bizim için ayırdı ve onun yanından ayrıldık. Ancak kocam hepsini yine savururdu. Ardından bana dönüp: 'Nereye (sığınacağız), Hansâ?' dedi. Ben de dedim ki: 'Biraderim Şahr'a!' Onun yanına gittik. Sonra malını iki parça halinde taksim etti ve en iyi parçayı bizim için ayırdı. (Fakat) bu kez (kendi) hanımı ona dedi ki: 'Malımı ikiye bölmenin, hatta onun en iyi kısmını onlar için ayırmanın (artık noktalanması gereken bir eylem olduğuna) razı gelmeyecek misin?' Bunun üzerine (Şahr, hanımına) şunları söylemiştir":²⁶

1. وَاللّٰهَ لَا أَمْنُحُهَا شِرَارَهَا فَلَوْ هَلَكْتُ قَدَدْتُ جِمَارَهَا

2. وَأَتَّخَذْتُ مِنْ شَعْرٍ صِدَارَهَا وَهِيَ حَصَانٌ قَدْ كَفَّتْنِي عَارَهَا

"1. Allah'a yemin olsun ki, ben ona (malımın) kötü kısmını vermeyeceğim. Eğer ben ölürsem, o (yas tutmak gayesiyle) peçesini yırtar..."

2. ...Ve (hayvan) kılından yapılmış (matem) elbisesini de giyer. O, iffetli bir kadındır; (yaptıklarıyla asla) bana utanç getirmemiştir."²⁷

Hansâ kardeşinin bu dizelerini okuduktan sonra, "Yaşadığım müddetçe, (matem) elbisesinin vücudumdan ayrılmayacağına (dair, ona) söz verdim." diyerek savunmasını noktalar.²⁸ Toplum baskısının karşısında dahi, doğruluğuna yürekten inandığı davranışlarının ardında durma hususunda gösterdiği kararlılık, bir Arap kadını olarak sahip olduğu irade gücünü en açık şekilde gözler önüne sermektedir. Kardeşlerinin ardından duçar olduğu derin hüznün gerçekten de hâlâ dinmediğinin anlaşılması üzerine, Hansâ'nın maruz görülerek kendi haline bırakıldığı gözlemlenmektedir. İslam büyükleri tarafından, onun daima saygı gördüğü aşikârdır. Hatta bizzat Hz. Muhammed'in onun şiirlerini sevdiği ve ondan şiir söylemesini istediği kaydedilmektedir.²⁹

4. HANSÂ'NIN EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE MERSİYE ŞAIRLİĞİ

Edebî faaliyetlerine İslam öncesinde başlayan Hansâ'nın şiir sahasındaki yeteneğinin, döneminin saygın otoritelerince tasdik edildiğine dair bazı rivayetler bulunmaktadır. Örneğin; Hansâ'nın şairliği, çağdaşı olan en-Nâbiğa ez-Zübânî (ö. 18/604) ile daha sonraki kuşaklara mensup bulunan Cerîr b. 'Atiyye (ö. 110/728 [?]) ve Beşşâr b. Burd (ö. 167/783-84) gibi nazım sanatının tanınmış isimleri tarafından takdir edilmiştir.³⁰ Hem Hansâ'dan önce hem de ondan sonra şiir söyleyen kadın şairlerin arasında, Hansâ'dan

²⁶ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 3/223.

²⁷ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 3/223.

²⁸ İbn 'Abdi Rabbih, *el-İkdu'l-ferid*, 3/223.

²⁹ Ahmed b. 'Alî b. Hacer el-'Aşkalânî, *el-İşâbe fi temyizi's-Şahâbe* (Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1433/2012), 1859.

³⁰ G. J. H. van Gelder, "al-Khansâ", *Encyclopedia of Arabic Literature*, ed. J. S. Meisami vd., (Londra-New York: Routledge, 1998), 2/435.

daha fazla ürün vermeyi başarabilen hiç kimsenin çıkmadığı hususunda, klasik dönem edebiyat âlimlerinin hemfikir olduğu gözlemlenmektedir.³¹ Üstelik Hansâ'nın rekabet ettiği kişiler, çağdaşı olan kadınlar değil, bilakis dönemin en saygı gören erkek şairleridir. Geleneksel anlatılar, onun erkeklerle nasıl mücadele ettiğini, özellikle de en-Nâbiğa ez-Zubyân'ın hakemliğinde gerçekleştirilen şiir yarışmasındaki başarısını büyük bir zevkle aktarmaktadır.

Bilindiği üzere, şiir müsabakalarını tertipleyebilmesi için, en-Nâbiğa'ya 'Ukâz panayırında kırmızı bir çadır kurulmakta, şairler de burada huzura çıkarak değerlendirilmek üzere şiirlerini onun takdirlerine arz etmekteydi. Bu minvaldeki bir şiir yarışmasında, Meymûn b. Kıyas el-A'sâ (ö. 7/629 [?]), büyük ustanın huzuruna çıkararak şiirini okumuş, daha sonra onu Hâssân b. Şâbit (ö. 40/661 [?]) izlemiştir. Ardından geri kalan şairler sıralarını tamamlamış ve nihayet Hansâ gelerek en-Nâbiğa'ya kendi şiirini sunmuştur. en-Nâbiğa onun için: "Allah'a yemin olsun ki, (az evvel el-A'sâ) Ebû Başîr bana şiirini okumamış olsaydı, cinlerin ve insanların arasındaki en büyük şairin sen olduğunu söyledim." demiştir. Hâssân b. Şâbit onun hükmüne sinirlenerek: "Allah'a yemin olsun ki, ben senden de babandan da dedenden de daha büyük şairim." diyerek sitem etmiştir. en-Nâbiğa, Hâssân'ın elini tutarak: "Yeğenim! Sen benim şu sözüm gibisini söyleyemezsin." demiş ve kendisine ait beğendiği bir beytini okumuştur. Yaşananların ardından en-Nâbiğa, Hansâ'ya dönerek ondan şiir okumasını istemiş, şiirin okunmasını müteakiben: "Allah'a yemin olsun ki, şairlik hususunda senden daha üstün olan hiçbir mesaneli (kadın) görmedim." demiştir. Hansâ da: "Allah'a yemin olsun ki, testisli birisi de yok!" karşılığını vermiştir.³² Bu anekdot sayesinde, Hansâ'nın özgüveninin, döneminin erkek egemen şiir çevrelerine topyekûn meydan okuyabilecek kadar yüksek olduğu, açıkça gözlemlenmektedir.

Hansâ'nın divanında, yeri geldiğinde övgüsel ve yergisel temalara yahut savaşa dair anlatılara değinilebildiği gözlemlenmektedir. Fakat edebî saygınlığını neredeyse tamamıyla mersiyelerine borcu olduğu yadsınamayacak bir hakikattir. Kariyerinin başlarında genellikle yalnızca iki-üç beyitten müteşekkil olan kıtalar söylemekle iktifa ediyorken, kardeşlerinin öldürülmesinin ardından beyit sayılarında artışa gittiği gözlemlenmektedir. Bilhassa Şahr'a duyduğu derin muhabbetin, adeta bir tür takıntıya dönüştüğü aşıkârdır. Hatta onun ölümünün ardından, gözyaşı dökmekten görme yetisini yitirdiği dahi söylenmektedir.³³ Hansâ'nın bu üretkenliği, klasik Arap edebiyatında, mersiye nazmı açısından, tabiri caizse bir nevi lokomotif vazifesi görecektir.

³¹ 'Azîze Fevvâl Bâbeti, *Mu'cemu's-şu'arâ'l-muḥaḍramîn ve'l-Umeviyyîn* (Beyrut: Dâr Şâdir, 1998), 134-135.

³² İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-şu'arâ*, 1/344.

³³ Bâbeti, *Mu'cemu's-şu'arâ*, 134-135.

Buna rağmen onun söz konusu alana ne gibi yenilikler getirdiği yahut herhangi bir yeniliğe öncülük edip etmediği tartışmalı bir mevzudur. Bilindiği üzere, İslam öncesinin putperest Araplarının arasında son derece yaygın olan risâ' şiiirleri, bilhassa (Mu'âviye ve Şahr'ın durumunda olduğu gibi) savaş esnasında hayatını kaybeden silahşorların ardından sıkça söylenegelmektedir. Bu temada, Hansâ'nın çok öncesinde hem erkek hem de kadın şairlerin önemli manzumeler ortaya koyduğu bilinmektedir. Bu yüzden İtalyan doğu bilimci Francesco Gabrieli (ö. 1417/1996), haklı olarak, Hansâ'nın Arap edebiyatındaki önemini, daha ziyade seleflerinin başlattığı ilkel mersiye formlarını geliştirerek mükemmelleştirmesiyle açıklamaktadır.³⁴ Mersiye sanatının *karîd* seviyesine çıkartılmasında ve *sec'* ile *recez* formlarının yerine *karîd* biçimselliğinin gereksinimlerinin benimsenmesinde, Hansâ'nın üstlendiği rol gerçekten de hayli büyüktür.³⁵

Edebî kariyeri büyük ölçüde İslam öncesi Araplarının şiiir alanında kadına yüklediği rolle sınırlı kalan Hansâ'nın ortaya koyduğu mersiye ürünlerinin genel yapısına değinmeden önce, onun hakkında yeterince rivayet ve anlatı bulunmasına rağmen, şairin gerçek kimliğini ve şiiirlerini tespit ve tasdik etmenin sanıldığından daha güç olduğu ve dolayısıyla bu değerlendirmelerin büyük ölçüde mevcut verilerin güvenilir kabul edilmesiyle gerçekleştirildiği belirtilmelidir. Örneğin; bu bağlamda Michelle Hartman, Hansâ'nın edebî varlığının, devrin pek çok kadın şairinin çalışmalarının bileşenlerinden teşekkül eden bir tür mürekkep oluşuma dönüştüğü tezini savunmaktadır.³⁶ Durum gerçekten böyle olsa dahi, Hansâ'nın mersiye üslubunun değerlendirilmesi açısından, içerisinden çıkılamayacak kadar müşkül bir durum kesinlikle söz konusu değildir. Çünkü Hansâ'nın genellikle tahmin edilmesi kolay bir seyirde ilerleyen kasideleri, çoğu zaman birbirini anımsatmaktadır.

Hansâ'nın ağıtları tetkik edildiğinde, bu şiiirlerin İslam öncesinin yaygın kullanımlarından pek de farklı olmadığı hemen göze çarpmaktadır. Ancak burada önem arz eden temel mevzu, rağbet gören bu kalıplaşmış yapıların, Hansâ'nın ardından büyük ölçüde klişeleştirilmiş olmasıdır. Elbette bunlar, bizzat kendisine ait ifadelerle de zenginleştirilmiş durumdadır. Hansâ'nın kasidelerinde karşımıza çıkan en belirgin özellik, duygu yoğunluğunun son derece yüksek olması ve bunun dinleyicilere ustaca yansıtılabilmesidir. Teknik açıdan başarılı olan şiiirlerinde, duygulanımlarının şiddetinin narin bir şekilde aktarabiliyor olması, Hansâ'nın ortalamanın üzerinde, hatta son derece kabiliyetli bir nazım ustası olduğunu iddia etmek için ziyadesiyle yeterlidir. Keza onun da kendisinin bu başarısının bilincinde olduğunu ve bunu ifade

³⁴ Gabrieli, "al-Khansâ", 4/1027.

³⁵ Van Gelder, "al-Khansâ", 2/435.

³⁶ Michelle Hartman, "Gender, Genre, and the (Missing) Gazelle: Arab Women Writers and the Politics of Translation", *Feminist Studies*, 38/1 (2012), 26.

etmekten çekinmediğini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Hansâ, sahip olduğu kederin başka kimsede bulunmadığı hususunda son derece ısrarcıdır. Hüzün sahasındaki birinciliğin kendisine ait olduğunu iddia etmesi, divanında karşımıza çıkan belirgin motiflerdendir.³⁷

Ani duygulanımlarının kendisini yönlendirmesine yer yer müsaade etmesine rağmen, şiirleri genellikle sıklıkla yinelenen lafzi ve anlamsal tekrarlamalardan oluştuğundan, kasideleri oldukça monoton bir hüviyete bürünbilmektedir. Öte yandan bu tekdüzeliğin altında, gerçekten güzel bir müzikalitenin yattığı söylenebilir. Kasidelerinin girizgâhında, gözüne (*yâ 'aynî*) yahut her iki gözüne birden (*yâ ayneyye*) seslenerek giriş yapması, temayüz eden kullanımlar arasında yer almaktadır.³⁸ Hansâ'nın şiirleri üzerinden onun dünya görüşüne bakıldığında, bunların içerisindeki tanıdık ruhun, hissiyat açısından bütünüyle paganizme yakın olduğu gözlemlenmektedir. İslâmî düşünce biçimlerinin ve Kur'ân'daki kelime dağarcığının onun şiirlerine pek az yansımış olmasına rağmen, bu hususta bazı istisnaların bulunduğu belirtilmelidir.³⁹

Bilhassa çok beyitten teşekkül eden kasidelerinin, birden fazla temaya sahip olduğu gözlemlenmektedir. Genellikle ağlayışa değinilmesi yahut az evvel bahsi geçtiği üzere, gözlere hitap edilmesi gibi alışıldık kullanımlar, bu temaların başını çekmekte ve çoğu zaman girizgâh kısımlarında tercih edilmektedir. Tekrara düşme hissiyatını uyandıran bölümlerin başında, söz konusu hüznün ayniyet ve defaatle anlatılıyor olması gelmektedir. Özellikle geniş hacmi dolayısıyla, Şahr hakkındaki mersiyelelerde bu durum daha sık gözlemlenmektedir. Yas tutma sürecinin asla sona ermediği izlenimi, bu anlatıların yanında klişeleşmiş şekilde verilmektedir. Geri kalan kısımlar ise, mersiye'nin ana eksenini oluşturmakta, yani kardeşin yâd edilmesi amacıyla, onun sahip olduğu erdemler anlatılmaktadır. Ağıt yakılan kişinin methedildiği bu kısım, geleneksel bir mersiye şiirinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Yitirilen yakının itibarı, asaleti, başarıları, hürriyeti, cömertliği, cesareti, adaleti, zekâsı, kabileler arasında düzenlenen yarışmalarda sergilediği hitabet yeteneği, yakışıklılığı, gücü, yüksek karakteri, olgunluğu, basireti ve her şeyden önemlisi liderlik vasfına sahip olması, sık kullanılan övgüsel niteliklerdendir. Erken tarihli kasidelerindeki üçüncü temel ağırlık noktası ise, merhumun intikamının alınması hususunda kabile üyelerinin teşvik edildiği kışkırtma bölümüdür.⁴⁰

³⁷ Gabrieli, "al-Khansâ", 4/1027.

³⁸ Geniş bilgi için bk. Paoli, "Yâ 'aynî: remarques sur le style formulaire des élégies funèbres d'al-Khansâ", poétesse arabe ancienne", 7.

³⁹ Geniş bilgi için bk. Hâmeen-Anttila, "al-Khansâ's Poem in -âlahâ and Its Qur'anic Echoes: The Long and the Short of It", 1-15.

⁴⁰ Van Gelder, "al-Khansâ", 2/435.

Pek çok çağdaşına benzer şekilde, şiirleri son derece somut bir düzlemde nazmedilmiş olan Hansâ'nın üslubunda, hayali imgelemlere fazla yer verilmemesine paralel olarak, basit ve nispeten anlaşılır anlatımlar kullanılmaktadır. Yer yer kafa karıştırıcı ifadelere rastlanmasına rağmen, kasidelerinin amacının, şairin duygulanımlarının açık bir metotla ifade edilmesi olduğu gözlemlenmektedir. Hansâ'nın muvaffakiyet gösterdiği en bariz alanın, anlatımlarındaki samimiyet olduğu, neredeyse bütün eleştirmenlerin ittifakıyla kabul görmektedir. Örneğin; Hansâ'yı, çağdaşları Mutemmim b. Nuveyra (ö. 30/650) ve Ebû Zu'eyb el-Huzelî (ö. 27/648 [?]) ile mukayese eden Fritz Krenkow (ö. 1371/1952), onun kasidelerinde diğerlerinininkine nazaran şiirsel estetiğin tümüyle bulunmadığını iddia etmesine rağmen, Hansâ'nın daha samimi duygularla hareket ettiği sonucuna ulaşmaktadır.⁴¹ Hansâ'nın mersiyelerinin en karakteristik yönü olan esef ve eleme dair bu anlatılar, adeta kasidelerinden fıskırırcasına çıkmakta, duygulanımlarının şiddetinin vurgulanabilmesi için belirli tabir ve sözcüklerin tekrarlanmasından çekinilmemektedir. Örneğin; yitirilen kişiye duyulan düşkünlüğün ifadesi için, merhumun isminin sık sık tekrarlanmasından imtina edilmemektedir. Tahmin edileceği üzere, Hansâ'nın şiirlerinde açıkça zikredilen bu isim, çoğu zaman Şahr'dan başkası değildir. Keza, ağlayış, feryat, figana duyulan ihtiyaç, ayrılığın sebep olduğu hüznün ve kalp sancısı, kelime dağarcığına pek yoğun şekilde yansımaktadır.⁴² Hansâ'nın bu alanda üstlendiği yol gösterici misyon, aralarında kendi kızı 'Amra'nın da bulunduğu, gelecek kuşaklara mensup hanım şairlerin, onun şiirlerinden büyük ölçüde etkilenmesiyle taçlandırılacaktır.⁴³

Hansâ'nın aşağıda Türkçe tercümesiyle sunulacak olan otuz altı beyitlik uzun bir kasidesinden, onun izlediği bu metodolojinin genel hatlarını açık şekilde müşahade etmek mümkündür:

1. " قَدَى بَعِينِكَ أُمُّ بِالْعَيْنِ عَوَّارُ أُمَّ ذَرَفَتْ إِذْ حَلَّتْ مِنْ أَهْلِهَا الدَّارُ
2. " كَأَنَّ عَيْنِي لِذِكْرَاهُ إِذَا حَطَّرْتُ فَيْضٌ يَسِيلُ عَلَى الْحَدَّيْنِ مِدْرَارُ
3. " تَبْكِي لِصَحْرٍ هِيَ الْعَبْرَى وَقَدْ وَلِهَتْ وَدُونَهُ مِنْ جَدِيدِ التُّرْبِ أَسْتَارُ
4. " تَبْكِي حُنَّاسٌ فَمَا تَنْفَكُ مَا عَمَرْتُ هَا عَلَيْهِ زَيْنٌ وَهِيَ مِفْتَارُ
5. " تَبْكِي حُنَّاسٌ عَلَى صَحْرٍ وَحَقٌّ هَا إِذْ رَأَيْتَا الدَّهْرَ إِنَّ الدَّهْرَ ضَرَّارُ
6. " لَا بُدَّ مِنْ مِيَّةٍ فِي صَرْفِهَا عَبْرٌ وَالِدَّهْرُ فِي صَرْفِهِ حَوْلٌ وَأَطْوَارُ

⁴¹ Fritz Krenkow, "Hansâ", *İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5/1/218-220.

⁴² Ârâ', İsmet, "el-Hansâ' ve şî'ruhâ fi'r-rîşâ'", *The Islamic Culture*, 25 (2011), 30.

⁴³ er-Rahmân, Hîfz, "Menhecû'l-Hansâ' fî şî'rihâ'r-rîşâ'î", *Mecelletu'l-Ûismi'l-'Arabî*, 23 (2016), 344.

7. قَدْ كَانَ فِيكُمْ أَبُو عَمْرٍو يَسُودُكُمْ نَعْمَ الْمُعَمَّمُ لِلدَّاعِيْنَ نَصْرًا
8. صُلْبُ النَّجِيْزِ وَهَابٌ إِذَا مَنَعُوا وَفِي الْمُرُوبِ جَرِيءُ الصَّدْرِ مَهْصَارًا
9. يَا صَخْرُ وَرَادَ مَاءٍ قَدْ تَنَادَرَهُ أَهْلُ الْمَوَارِدِ مَا فِي وَرْدِهِ عَارًا
10. مَشَى السَّبْتِيُّ إِلَى هَيْجَاءٍ مُعْضِلَةٍ لَهُ سِيْلَا حَانَ: أَثِيَابٌ وَأَطْفَارًا
11. وَمَا عَجُولٌ عَلَى بَوِّ تُطِيفُ بِهِ هُنَا حَيْنَانًا: إِعْلَانٌ وَإِسْرَارًا
12. تَزْتَعُ مَا رَتَعَتْ حَتَّى إِذَا إِدْكَرَتْ فَأَيَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارًا
13. لَا تَسْمُنُ الدَّهْرُ فِي أَرْضٍ وَإِنْ رَتَعَتْ فَأَيَّمَا هِيَ تَحْتَانٌ وَتَسْجَارًا
14. يَوْمًا بِأَوْجَدَ مِيَّيْ يَوْمَ فَارَقَنِي صَخْرٌ وَلِلدَّهْرِ إِخْلَاءٌ وَإِمْرَارًا
15. وَإِنَّ صَخْرًا لَوْلَيْنَا وَسَيِّدُنَا وَإِنَّ صَخْرًا إِذَا نَشْتُو لَنَحَارًا
16. وَإِنَّ صَخْرًا لَمَفْدَامٌ إِذَا رَكَبُوا وَإِنَّ صَخْرًا إِذَا جَاعُوا لَعَقَارًا
17. وَإِنَّ صَخْرًا لَتَأْتُمُّ الْهُدَاهُ بِهِ كَأَنَّهُ عَلَّمَ فِي رَأْسِهِ نَارًا
18. جَلْدٌ جَبِيْلٌ الْمُحِبِّيَّ كَامِلٌ وَرِعٌ وَلِلْمُرُوبِ غَدَاةُ الرُّوعِ مِسْعَارًا
19. حَمْلٌ أَلْوِيَّةٌ هَبَّاطٌ أُوْدِيَّةٌ شَهَادُ أُنْدِيَّةٍ لِلْجَيْشِ جِرَارًا
20. نَحَارٌ رَاغِيَّةٌ مِلْجَاءٌ طَاغِيَّةٌ فَكَأَنَّكَ عَانِيَّةٌ لِلْعَظْمِ جَبَارًا
21. فَعُلْتُ لَمَّا رَأَيْتُ الدَّهْرَ لَيْسَ لَهُ مُعَاتِبٌ وَحُدَهُ يُسْدِي وَنِيَارًا
22. لَقَدْ نَعَى ابْنُ هَيْبِكِ لِي أَخَا ثِقَةَ كَانَتْ تُرْجِمُ عَنْهُ قَبْلُ أَخْبَارًا
23. فَبِتُّ سَاهِرَةً لِلنَّجْمِ لِأَرْقُبُهُ حَتَّى أَتَى دُونَ عَوْرِ النَّجْمِ أَسْتَارًا
24. لَمْ تَرَهُ جَارَةً بِمَشِيِّ بِسَاحَتِهَا لِرَيْبَةٍ حِينَ يُجْلِي بَيْنَهُ الْجَارًا
25. وَلَا تَرَاهُ وَمَا فِي الْبَيْتِ يَأْكُلُهُ لَكِنَّهُ بَارِزٌ بِالصَّحْنِ مِهْمَارًا

26. وَمُطْعِمُ الْقَوْمِ شَحْمًا عِنْدَ مَسْغِيهِمْ وَبِى الْجُدُوبِ كَرِيمُ الْجَدِّ مِيسَارُ
27. فَكَانَ خَالِصَتِي مِنْ كُلِّ ذِي نَسَبٍ فَقَدْ أُصِيبَ فَمَا لِلْعَيْشِ أَوْطَارُ
28. مِثْلَ الرِّدْنِيِّ لَمْ تَنْفُدْ شَيْبَتُهُ كَأَنَّهُ نَحَتْ طَيِّبِ الْبُرْدِ أُسْوَارُ
29. جَهْمُ الْمُحْيَا نُضِيءُ اللَّيْلِ صُورَتُهُ أَبَاؤُهُ مِنْ طِوَالِ السَّنَكِ أَحْرَارُ
30. مُوَرَّتُ الْمَجْدِ مَيْمُونٌ نَقِيبَتُهُ صَحْمُ الدَّسِيعَةِ فِي الْعَرَاءِ مِعْوَارُ
31. فَرِحَ لِقَرِّعِ كَرِيمِ عَمِيرٍ مُؤْتَسِبٍ جَلْدُ الْمَرِيرَةِ عِنْدَ الْجَمْعِ فَخَارُ
32. فِي جُوفِ لَحْدٍ مُقِيمٍ قَدْ تَصَمَّنَتْهُ فِي زُمْسِهِ مُقْمَطِرَاتٌ وَأَحْجَارُ
33. طَلَّقَ الْيَدَيْنِ لِفِعْلِ الْحَيْرِ ذُو فَجْرِ صَحْمُ الدَّسِيعَةِ بِالْحَيْرَاتِ أَمَارُ
34. لِيَبْكِهِ مُقْتَرٌ أَفْنَى حَرِيْبَتُهُ دَهْرٌ وَخَالَفَهُ بُؤْسٌ وَافْتَارُ
35. وَرُقْعَةٌ حَارٌ هَادِيهِمْ بِمُهْلِكَةٍ كَأَنَّ ظَلَمَتَهَا فِي الطَّحِيَةِ الْقَارُ
36. لَا يَمْنَعُ الْقَوْمَ إِنْ سَأَلُوهُ خُلْعَتَهُ وَلَا يُجَاوِزُهُ بِاللَّيْلِ مُرَارُ"

"1. Gözünde toz zerresi mi var yoksa göz(ün)e başka bir şey mi kaçmış? Yoksa (gözlerin), yurdun, ahalisinden boşalmış olması sebebiyle mi yaş dökmekte?

2. Gözlerim onun anısını hatırlayınca, yanaklarıma adeta dizginlenemez taşkınlar sel olup akıyor.

3. Gözü yaşlı (bir kadın), çılgına dönmüş şekilde Şahr için ağlıyor. Onunla (bizim) aramıza toprak katmanlarından perdeler (çekilmiş) durumda.

4. el-Ḥunâs (yani Hansâ) ömrü olduğu müddetçe ağlayacaktır. (Kardeşi) için feryat etmek, onun üzerine farzdır; ama o hala ihmalkârlık ediyor.

5. el-Ḥunâs, Şahr için ağlıyor; ağlamalı da! Çünkü felek ona bir fenalık yapmıştır. Felek pek zararlıdır.

6. Ölüm kaçınılmaz olarak gelir. İbret alınmalı! Feleğin işleyişinde dönüşümler ve değişimler vardır.

7. Ebû 'Amr, sizin içinizde, size liderlik eden birisiydi. Yardıma çağırana yardımına koşan ne güzel bir sarıklıydı o.

8. Sert tabiatlı birisiydi. Diğerleri (bağış yapmayarak mallarını) esirgerken, o bol bol ihsan ederdi. Savaşlarda cesaretli davranır, (düşmanın boynunu) vururdu.

9. Şaḥr! (Tehlikeli olması nedeniyle) insanların birbirlerini (oradan uzak durulması hususunda) uyardıkları su kaynaklarının müdavimi olan kişi! (Sana nadır feryat edişim, dinle beni)! Oraya gitmekte utanılacak bir şey yok; (bilakis bu bir şereftir)!

10. Kaplan (gibi atılgan olan kardeşim) savaş meydanına doğru ilerledi. Onda iki tane silah vardı: dişler ve pençeler.

11. Hayır! Yavrusunu kaybetmiş, küçüğünün etrafında dönen dişi bir deve değil bu. Onun iki türlü iniltisi vardır: açıktan olan ve gizili olan.

12. (Açlıktan ölmeyecek kadar beslenmek maksadıyla), kısa süreliğine (meralarda) otlar, sonra yeniden toplanır; biraz gelir, biraz gider.

13. Zaman (onun yarasını tedavi etmez. Meraların yeşerme vakti gelip de) otlamaya çıktığında, (kederi dolayısıyla) semizlen(e)mez; sadece inler ve sızlanır.

14. (Yavrusunu kaybetmiş bu acılı annenin en hüzünlü olduğu gün bile) Şaḥr'ın beni bırakıp gittiği günden daha acıklı (olamaz). Kader kimi zaman tatlı kimi zamansa acı şeyler sunar.

15. Şaḥr bizim liderimiz, efendimizdir. Kış gelip çattığında, (misafirleri için hiç düşünmeden devesini) boğazlayan birisidir.

16. Şaḥr, (süvariler atlarına) bindiğinde önde gider. (İnsanlar) acıktığında, Şaḥr (onları doyurmak için devesini cömertçe) keser.

17. Şaḥr, rehberlerin kendisiyle yol bulduğu birisidir. Sanki bir dağın tepesinde, (gelip geçene rotayı göstermesi için yakılmış bir) işaret (ateşi) gibidir.

18. Gürbüz, yakışıklı, düzgün çehreli, eksiksiz, erdemli biridir. Savaş sabahına çıkıldığında, (çatışmayı korkusuzca tutuşturan bir) meşaledir.

19. Bayraktardır; vadilere inen, meclislerde şahitlik yapan, (gönülsüz) ordu(ları cesaretlendirerek savaşa) götüreren birisidir.

20. Develeri boğazlayan, zorbaların (mahremine) davetsiz misafirlik yapan, tutsakları özgürleştiren, kırılmış kemikleri kaynatan birisidir.

21. Feleği kınayan kimsenin olmadığını ve tek başına dokuma yaptığını gördüğümde dedim ki:

22. (Bazı şüpheli) haberler (kulağımıza) çalındıktan (sonra), kendisine güven duyduğum İbn Nahîk (de) bana ölüm haberini getirdi.

23. Sonrasındaysa, örtülerin ardında gözden kayboluncaya kadar yıldızlara bakarak uyumaksızın geceledim.

24. Hiçbir komşu kadın, kocası evinde olmadığı zamanlarda, (kardeşimi) şüpheli bir şeyler yapmak üzere mahremine doğru gelirken görmemiştir.

25. Keza hiçbir komşu kadın, onu evin(e çekilmiş, stokladığı yiyeceklerden tek başına) yiyorken de görmemiştir. Bilakis (yemek dolu) tabaklarla dışarıya çıkan ve (insanlara) bol bol ikramlarda bulunan birisidir.

26. Acıktıkları zaman, kabile (üyelerini) yağ(lı etlerle) besler. Kuraklık (günlerindeyse, insanlara karşı) cömertçe (bağış yapabilen) eli açık (birisidir).

27. Aramızda nesep bağı bulunan insanlardan bana en yakın olan kişi oydu. Şimdiyse vurulmuş. (Öyleyse artık) yaşam için bir arzu da kalmış değildir.

28. Rudeyne mızrağı gibiydi; henüz gençliğini tamamlayamamıştı. Elbisenin kat yerlerinin altından görünen bir bilezik gibi (zarifti).

29. (Düşmanlarına karşı) asık suratlıydı; (dostlarıyla bir araya geldiğindeyse) sureti geceyi aydınlatırdı. Atalarıysa itibarı yüksek, hür (doğmuş) kimselerdi.

30. Şanın mirasçısıydı; mizacı kutluydu. Şiddet anında kudret sahibi bir devdi; (tam bir) saldırgandı.

31. Nesebi karışmamış soylu bir boyun içerisindeki (asil bir) şubeydi; kararlılık sahibiydi. (Kabile) toplantılarında (sahip olduğu faziletlerle, haklı olarak) övünürdü.

32. (Şimdiyse) bir mezarın içerisinde ikamet ediyor; kayalar ve taşlar sarmalamış kabrinde onu.

33. Eli açıktı; hayır işleri söz konusu olduğunda, (bunları gerçekleştirmek için daima bir çıkış yolu) bulurdu. Kudretli bir devdi; hayır yapılmasını emrederdi.

34. Kader tarafından malı yok edilen, perişanlık ve sıkıntılar tarafından bunaltılan zavallıyı bırak da ağlasın...

35. ...(Ağlasın) tehlikeli bir mevkide rehberleri yolunu şaşırان kervan; sanki zift gibi koyu bulutlu bir karanlığın ortasında kalan.

36. Kabile (üyeleri) ondan istekte bulunduğu anda, malının en iyi kısmını (bile) esirgemezdi. Geceleyn yoldan geçen kişiler, (onda konaklamaksızın) geçip gitmezlerdi."⁴⁴

SONUÇ

Arap edebiyatına mersiye türündeki üretkenliğiyle ismini yazdıran Hansâ bint 'Amr, klasik dönemin hiç kuşkusuz ki en meşhur kadın şairidir. Halefi olan pek çok kişiyi doğrudan yahut dolaylı şekilde etkilemiş olmasının temel nedeni, nispeten erken bir tarihte yaşamış olmasından kaynaklanmaktadır. Malum olduğu üzere, erken dönem Arap tarihçilerinin icraatlarıyla başlayan bir yönelimin sonucunda, Hansâ'nın cinsiyeti, daima üzerinde durulan bir nokta olmuştur. Bilhassa modern araştırmacılar tarafından, Hansâ'nın bir kadın olarak sergilediği rol yahut daha doğru bir ifadeyle neredeyse bütünüyle erkek egemenliğinde olan

⁴⁴ el-Ḥansâ', *Dîvânu'l-Ḥansâ'*, haz. Ḥamdû Ṭammâs (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1425/2004), 45-48.

bir toplum yapısının içerisinde, yeri geldiğinde kendisine çizilen sınırların dışına çıkabilme mahareti gösterebilmesi, çok daha ilgi çekici bulunmuşa benzemektedir. Bu bağlamda, istemediği kişiyle evlenmemek için ayak diretebilmesi, kocasına akıl vermekten geri durmaması, şiir müsabakalarında el-A'şâ ve Hâssân b. Şâbit gibi döneminin saygı gören erkek şairlerine dahi meydan okuyabilmesi, hakikaten de onun bir kadın olarak üstlendiği misyonu tetkik etmeyi arzulayan araştırmacılar için yeterli materyali ziyadesiyle sağlamaktadır. Mamafih bu araştırmalar derinleştiriliyorken, Hansâ'nın kadınlar tarafından yürütülen edebî faaliyetlerde, özellikle de mersiye şairliğinde üstlendiği öncü rolün ihmal edilmemesi gerektiği hatırlatılmalıdır. Nitekim marjinal birisi olarak nitelendirilmeyeceğimiz Hansâ'nın böylesine büyük bir saygınlığa ulaşması, topluma muhalefet eden bir kadın olmasıyla ilişkili değildir. Bilakis toplumun kadına biçtiği rolün bir parçası olan mersiye şairliği hususunda gösterdiği ısrarlı üretkenlik, onun bu husustaki temel silahıdır. Dolayısıyla Hansâ'nın başarısı, toplum desteğini almış olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Elbette kurduğu bu dengeli uyumluluk hali, onun sağlam kişiliğinden ve irade gücünden bir şey eksiltmiş değildir. Bilakis kendi arzularıyla çelişmesi halinde, otoritelerin taleplerine karşı çıkabilecek dirayeti sergilemeyi daima başardığı gözlemlenmektedir.

Hansâ'nın mersiye şairliği tetkik edildiğinde, onun şiirlerinin büyük ölçüde İslam öncesi nazım geleneklerinin bir uzantısı olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla İslamîliğinden önceki ve sonraki şiirlerini, bazı istisnalarla birlikte, *Câhiliye* ananesinin bir mahsulü olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır. Hansâ'nın İslamiyet'le tanışması, nispeten erken denilebilecek bir tarihte gerçekleşmiş olmasına rağmen, kasidelerinde Kur'ân müfredatının fazla kullanılmadığı gözlemlenmektedir. Belki bunun nedeni, kardeşlerinin ölümünün İslam öncesinde gerçekleşmiş olmasıyla ilişkilidir. Ancak Hansâ'nın şairliğinin, bizzat Hz. Peygamber tarafından takdir edildiğini aktaran bazı rivayetler bulunmaktadır. İslâmî gelenekte son derece saygın bir konuma yerleştirilen Hansâ'nın mersiyelerinde karşımıza çıkan en belirgin özellik, duygu yoğunluğunu büyük bir başarıyla dinleyiciye aksettirebilmesidir. Şiddetli şekilde tecrübe edilen keder ve hüznün, ince bir üslupla ifade edilmekte ve elem hususunda kimsenin şairi geçemeyeceği vurgulanmaktadır. Kasidelerin girizgâhında gözlere seslenilmesi, ağlayışa hak kazanıldığı anlatılması ve merhumun isminin sıkça tekrarlanması gibi öğeler, bir süre sonra öngörülebilir bir ritme dönüşmektedir. Hansâ'nın mersiyelerinin ana eksenini, genellikle yitirilen kişinin övüldüğü bölüm oluşturmaktadır. Burada onun soyluluğundan, cesaretinden, yiğitliğinden, cömertliğinden, liderliğinden, yakışıklılığından, hitabet gücünden ve bu minvaldeki çeşitli erdemlerinden bahsedilmektedir. Uzun kasidelerinde yer bulan önemli temalardan bir diğeryse, öldürülen kişinin intikamının alınması için, kabile üyelerinin teşvik edilmesidir. Hansâ'nın selefi olan şairler tarafından, bu üslup hâlihazırda kullanılmış olduğundan, onun mersiye sanatına kazandırdığı yenilikler hususunda çoğu zaman sessiz kalınmaktadır. Fakat söz konusu üslubun standartlaştırılmasına yaptığı

katkıları açısından, Hansâ'nın önemli bir işlevselliği olduğu hususunda genellikle ittifak edilmektedir. Keza pek çok kadın şair tarafından esin kaynağı addedilen Hansâ'nın Arap edebiyatındaki ağırlığı hem klasik dönemde yaşamış edebiyatçıların hem de çağdaş yorumcuların nazarında hayli muteberdir.

KAYNAKÇA

- Ârâ', İsmet. "el-Ḥansâ' ve şî'ruhâ fî'r-rîşâ". *The Islamic Culture*. 25 (2011), 23-38.
- el-'Aşkalânî, Ahmed b. 'Alî b. Ḥacer. *el-İşâbe fî temyîzi's-Şahâbe*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1433/2012.
- Ayyıldız, Esat. *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Bâbetî, 'Azîze Fevâl. *Mu'cemu's-şu'arâ'l-muḥadramîn ve'l-Umeviyyîn*. Beyrut: Dâr Şâdir, 1998.
- el-Cevziyye, İbn Kayyim. *et-Tibyân fî eymânî'l-Ḳur'ân*. thk. Abdullah b. Sâlim el-Batâfî. Mekke: Dâru 'Âlemi'l-Fevâ'id, 1429.
- ed-Dehmânî, Türkî b. el-Ḥasen. *Nuzhetu'l-edîb ve'l-kâtibi'l-belîğ*. Amman: Emvâc li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2013.
- Gabrieli, F.. "al-Khansâ". *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*. ed. E. van Donzel vd. 4/1027. Leiden: E. J. Brill, 1997.
- van Gelder, G. J. H.. "al-Khansâ". *Encyclopedia of Arabic Literature*. ed. J. S. Meisami vd., 2/435. Londra-New York: Routledge, 1998.
- von Hammer-Purgstall, Joseph Freiherr. *Literaturgeschichte der Araber*. 7. Cilt. Viyana: Die kaiserlich-königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1850-1856.
- Ḥansa. *Le Diwan d'al-Ḥansa*. çev. Victor de Coppier. Beyrut: Imprimerie Catholique S. J., 1889.
- el-Ḥansâ'. *Enîsu'l-culesâ' fî şerhi Dîvânî'l-Ḥansâ'*. haz. Luvîs Şeyho. Beyrut: el-Maṭba'atu'l-Kâşûlikiyye li'l-Âbâ'i'l-Yesû'îyyîn, 1896.
- el-Ḥansâ'. *Dîvânu'l-Ḥansâ'*. haz. Ömer Faruk eṭ-Ṭabbâ'. Beyrut: Dâru'l-Erḳam, 1999.
- el-Ḥansâ'. *Dîvânu'l-Ḥansâ'*. haz. Ḥamdû Ṭammâs. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1425/2004.
- Hartman, Michelle. "An Arab Woman Poet as a Crossover Artist? Reconsidering the Ambivalent Legacy of Al-Khansâ". *Tulsa Studies in Women's Literature*, 30/1 (2011), 15-36.
- Hartman, Michelle. "Gender, Genre, and the (Missing) Gazelle: Arab Women Writers and the Politics of Translation". *Feminist Studies*. 38/1 (2012), 17-49.
- İbn 'Abdi Rabbih, Ahmed b. Muhammed. *el-İḳdu'l-ferîd*. thk. Abdülmeccid et-Terhîmî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1404/1983.
- İbn Ḳuteybe. *eş-Şî'r ve's-şu'arâ'*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ts. el-İşfehânî, Ebû'l-Ferec Alî. *Kitâbu'l-egânî*. thk. İhsân Abbâs, İbrahim es-Se'âfîn. 25 Cilt. Beyrut: Dâr Şâdir, 3. Basım, 1429/2008.
- Jaakko Hämeen-Anttila. "al-Khansâ's Poem in -âlahâ and Its Qur'anic Echoes: The Long and the Short of It". *Journal of the Royal Asiatic Society*. 29/1 (2019), 1-15.
- Krenkow, Fritz. "Hansâ". *İslâm Ansiklopedisi*. 5-1/218-220. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987.
- Nöldeke, Theodor. *Beiträge zur kenntniss der poesie der alten Araber*. Hannover: Carl Rümpler, 1864.
- Paoli, Bruno. "Yâ 'aynî: remarques sur le style formulaire des élégies funèbres d'al-Khansâ', poétesse arabe ancienne", *halshs-00366781*. (2008), 1-14.
- er-Rahmân, Hîfz. "Menhecû'l-Ḥansâ' fî şî'rihâ'r-rîşâ'î". *Mecelletu'l-Ḳismi'l-'Arabî*. 23 (2016), 335-355.
- Sezgin, Fuat. *Geschichte des Arabischen Schrifttums*. 17 Cilt. Leiden: E. J. Brill, 1967-2015.
- Toprak, Mehmet Faruk. *Endülüs Şiirinde Mersiye*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Wehr, Hans. *Arabisches Wörterbuch für die Schriftsprache der Gegenwart*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 5. Basım, 1985.
- ez-Zirikî, Hayreddîn. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.